

Димитър Делчев / Dimitar Delchev

БЪЛГАРО-ГЕРМАНСКИ ОТНОШЕНИЯ ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО ДО НЕЗАВИСИМОСТТА

Bulgarian-German Relations from the Liberation to the Independence

Abstract: The article presents the Bulgarian-German relations from the 1878 Liberation to the 1908 Independence of Bulgaria. The formation of the Third Bulgarian State, its subsequent development, the Union of the Principality of Bulgaria and Eastern Rumelia, the dethronement of Prince Alexander of Battenberg, and the independence of the country are examined through the prism of the complex and contradictory diplomatic relations between Sofia and Berlin.

Keywords: Bulgaria; Germany; Liberation; independence; Union; Alexander of Battenberg; Bismarck; Prince Ferdinand.

След продължителни националноосвободителни борби и след победоносния за Русия край на Руско-турската война от 1877–1878 г., България се появява отново на политическата карта на Европа. Според предварителния мирен договор, подписан в Сан Стефано на 3 март 1878 година, новосъздаденото Княжество България обхваща територия от 164 000 кв.км и 4.5 млн. жители¹. Границите на княжеството влизат в противоречие с подписаното през 1876 г. между Русия и Австро-Унгария Райхщадско споразумение. Великобритания и Австро-Унгария се обявяват против Санстефанския мирен договор и това довежда до неговата ревизия на Берлинския конгрес, където в ролята на „честен посредник“ между различните страни влиза немският канцлер Ото фон Бисмарк. Политиката на Бисмарк в навечерието на конгреса е подчинена на следните изисквания: 1. Споровете между Силите да продължат колкото се може по-дълго, но без да напускат терена на дипломатията. 2. Да се дискредитира политиката на руския държавен канцлер княз Горчаков, което да доведе до неговата оставка. 3. Да не се допусне изграждането на единен фронт между Англия и Австро-Унгария². Бисмарк следва политиката на активен неутрализъм и умело лавиране между Русия и Австро-Унгария за постигане на целите на немската дипломатия.

Под влиянието на Бисмарк австро-унгарският външен министър граф Дюла Андраши отстъпва от първоначалната си позиция България да се ограничи до Стара планина, а на юг от нея да се образува „една гръцка провин-

ция“ и се съгласява България да има излаз на Егейско море, както и руската окупация в България да бъде ограничена до 6 месеца и 20 000 войници³. Предложението на Андраши обаче е отхвърлено от руската дипломация заради условието в земите на запад от река Вардар да се образува автономна област под името „Македония“, а Сърбия и Черна гора да не получават териториални придобивки⁴. Виждайки трудностите в преговорите между Петербург и Виена Бисмарк съветва Русия да започне разговори с Англия⁵. Това е чисто тактически ход, целящ по-големи отстъпки от страна на Австро-Унгария. За изненада на Железния канцлер преговорите между Русия и Англия се оказват успешни и на 30 май 1878 г. е подписано споразумение между Лондон и Петербург за ревизия на Санстефанския мирен договор. Преди началото на Берлинския конгрес Бисмарк казва, че ще гласува с Русия по въпроса за границите на България, с Австро-Унгария относно анексията на Босна и Херцеговина и с Англия, относно Кипър⁶. Няколко години по-късно, коментирайки германската позиция на Берлинския конгрес, със същата откровеност Бисмарк пише до своя държавен секретар: „Когато решихме да свикаме конгреса през 1878 г., ние съвсем нямахме предвид интересите на България, а се ръководехме изключително от нашите интереси. А, както е известно, нашите интереси тогава налагаха да се съобразим с желанията на Русия. За Германия няма абсолютно никакво значение дали България ще е малка или голяма. Дори в границите си от Сан Стефано тя не би представлявала някакво неудобство за нас“⁷.

На конгреса възниква спор относно принадлежността на Софийският санджак. В англо-руското споразумение се казва, че Княжество България трябва да се простира на територията между Дунав и Стара планина. Тази формулировка дава основание на английската делегация да твърди, че Софийският санджак, намирайки се на юг от Стара планина, трябва да принадлежи на новосъздадената автономна област Източна Румелия. Тогава Бисмарк съветва руската делегация да се позове на известния австрийски учен-геолог Фердинанд Ритер фон Хохщетер, според когото Ихтиманските възвишения на югоизток от София по своя минерален състав обхващат част от скалната маса на Балкана и по силата на това обстоятелство Софийската област можела да се счита за част от пространството между Дунав и Стара планина. Английската делегация не се съгласява, но след намесата на немския канцлер въпросът е решен в полза на Русия и България⁸.

Друг спорен въпрос по време на конгреса е за принадлежността на град Варна. Подкрепяна от Англия и Австро-Унгария, Османската империя настоява градът и неговият хинтерланд да останат под властта на султана. Руската делегация, разбира се, е против и граф Пьотър Шувалов се обръща за помощ към Бисмарк. Немският канцлер откликва на молбата му и на 27 юни късно вечерта се явява в резиденцията на турската делегация, облечен в параден мундир с каска. Там той отправя строг ултиматум към турските представители Варна да бъде предадена на Русия във възможно най-кратък срок. По този начин е решен и този въпрос в полза на Русия⁹.

Следващият въпрос, предизвикал горещи спорове, е този за бъдещето на Южна България, която по настояване на английската делегация трябва да приеме името *Източна Румелия*. Англия иска също така султанът да може да държи войски в новоустановената автономна област. Това среща противодействие от страна на Русия. И този път Бисмарк подкрепя руската позиция. Според него е недопустимо в Източна Румелия, където населението е християнско, да има мюсюлмански войски¹⁰.

Друг спор, възникнал по време на Берлинския конгрес, касаещ пряко съдбата на България, е въпросът за избора на български княз. Английските представители настояват изборът да се осъществява с мнозинство сред Великите сили. Русия от своя страна иска това да става с единодушното съгласие на всички Велики сили. Английският външен министър лорд Робърт Солзбъри възразява на руското искане с аргумента, че така може да настъпи анархия и да се стигне до невъзможност за избор на български княз. Тогава в спора се намесва и Бисмарк, който подкрепя руското становище. Той казва на Солзбъри, че е възможно да възникнат трудности при избора на княз, но конгресът не е в състояние да предотврати всички бъдещи опасности. След неговото настояване е взето решение изборът да става със съгласието на всички Велики сили¹¹.

Особено остри противоречия възникват по въпроса със срока на Временното руско управление в България. Англия и Австро-Унгария настояват той да бъде съкратен от две години до шест месеца. Руската делегация е готова да отстъпи от закрепения в Санстефанския мирен договор срок от две години, но настоява той да бъде по-дълъг от шест месеца. Бисмарк се солидаризира с исканията на руснаците и изразява готовност да гласува „за“. Той прави изказване, в което твърди, че за изграждане на държавни институции е необходимо време поради, което срокът на руската окупация в България трябва да се продължи, без да уточнява точната ѝ продължителност. По време на ожесточените дискусии Железният канцлер казва, че Германия и Италия подкрепят Русия по този въпрос, а Австро-Унгария е готова да се присъедини към тях. Бисмарк настоява Англия и Франция да се съгласят с руското становище. В крайна сметка след продължителни дебати конгресът приема компромисно решение. Според него руските войски трябва да се оттеглят от Княжество България девет месеца след подписването на Берлинския договор¹².

Край на едномесечните преговори поставя подписването на Берлинският договор на 13 юли 1878 г. Според него между Дунав и Стара планина се създава васално на Османската империя *Княжество България*. Между Стара планина и Родопите се установява автономната област *Източна Румелия*. А Македония и Тракия остават под пряката власт на султана с обещание за реформи. Както видяхме, в процеса на раждането на Третата българска държава Германската империя и нейният канцлер Ото фон Бисмарк играят голяма роля, вземайки страна по много жизненоважни въпроси относно нейното бъдещо съществуване.

След подписването на Берлинския договор в първостепенна за новосъздаденото Княжество България задача се превръща изборът на княз и конституция. Изработената от Учредителното събрание конституция е прекалено либерална за времето си. По този повод Бисмарк казва, че тя е изработена от руснаците, така че „да си изгори пръстите този, който ще работи с нея“¹³. За княз, след консенсус между Великите сили и утвърждаване от Първото Велико народно събрание е избран Александър Батенберг. Той е подходяща консенсусна фигура, защото е едновременно хесенски принц, офицер в пруския гвардейски корпус, син на генерал от австрийската армия, племенник на руската царица, сроден с английския двор и славянин по линия на майка си, която е полякиня по произход¹⁴. След избирането си за княз Александър I Български поддържа близки отношения с Русия и нейния император Александър II. Нещо, което не е прието добре от Великите сили, с изключение на Германия, чийто канцлер смята за естествено влиянието на Русия в България.

Недостатъчните княжески правомощия довеждат до първия преврат в новата българска история. През 1881 г., получил благословията на Русия, Германия и Австро-Унгария¹⁵, князът издава прокламация, с която суспендира конституцията и парламента, уволнява правителството на Петко Каравелов и назначава на негово място кабинет, начело с руския генерал от финландски произход Казимир Ернрот. Междувременно Александър I Български огласява намерението си да свика Велико народно събрание, което или трябва да изпълни исканията му, или да приеме абдикацията му¹⁶. Така се ражда *режимът на пълномощията*.

Обрат в българо-руските отношения настъпва след смъртта на Александър II през 1881 година и идването на власт на сина му Александър III, който изпитва лична неприязън към българския монарх. И докато Австро-Унгария е склонна да заеме страната на младия български княз, то Германия в лицето на кайзер Вилхелм I и Бисмарк подкрепя Русия. В средата на февруари 1885 г. Бисмарк уверява руския царски двор в съгласието си за смяната на българската династия¹⁷. Малко след това Вилхелм I изпраща на българския княз писмо, в което отказва да му даде ръката на внучката си и изразява желание да посредничи за подобряване на отношенията между София и Санкт Петербург. В отговора си до германският кайзер княз Александър I декларира, че се отказва от идеята за брак с неговата внучка и приема предложението му да посредничи за подобряване на българо-руските отношения¹⁸.

Важно значение за събитията в Европа, и в частност на Балканите, има сключеният през 1873 г. *Съюз на тримата императори*. В него участват монарсите на Германия Вилхелм I, на Австро-Унгария Франц Йосиф и на Русия Александър II. Той е част от системата от съюзи на Бисмарк, чиято цел е да подсили сигурността на Германия в международен мащаб. Съюзът е подновен през 1881 и 1884 г., като след това противоречията между Австро-Унгария и Русия водят до неговия край. При подновяването му през 1881 г. трите държа-

ви се договарят да не препятстват евентуално съединение между Княжество България и Източна Румелия. Заслуга за това отново има Бисмарк¹⁹.

В тази напрегната политическа атмосфера на 6 септември 1885 г. е обявено Съединението на Княжество България и Източна Румелия, което предизвиква остра дипломатическа криза, засегнала пряко всички Велики сили. На 8 септември Бисмарк допуска свикването на конференция, която да се занимае с възникващата криза²⁰. Освен това Бисмарк съветва Англия да използва традиционното си влияние в Цариград, за да възпре прибързани турски действия, като в същото време изразява надежда, че руският император ще се разграничи от пловдивското дело. Относно намеренията на Железния канцлер висшият чиновник в германското Министерство на външните работи Фридрих фон Холщайн записва в дневника си: „Канцлерът е отлично подготвен да заблуди русите чрез подкрепа на тяхната политика в България. В същото време той никак няма да съжалява, ако англичаните заемат по-корава позиция“²¹. На 8 септември Бисмарк отговаря на телеграма на британския премиер лорд Солсбъри и казва, че няма да предприеме никакви действия, преди да се консултира с немските партньори от Съюза на тримата императори – Австро-Унгария и Русия. Паралелно с това той се опитва да внуши на руския дипломат Михаил Муравъов, че Русия трябва да вземе под свое покровителство турския султан, и възползвайки се от влиянието си в България, да възстанови статуквото. Другият вариант, според Бисмарк, е въпросът да се разгледа на международна конференция, където „да бъде удавен в мастилница“²². Целите на Железния канцлер са свързани с допълнително изостряне на противоречията между Лондон и Санкт Петербург, като той правилно усеща, че те са в най-ниската си точка, заради неотдавнашния сблъсък между тях в Афганистан.

По това време германската преса възприема тезата, че Съединението е дело на английската дипломация. Бисмарк твърди същото. Той съветва Англия да изпрати свои кораби в Пирея, за да възпре гръцка акция срещу Османската империя. Истинската цел на германския канцлер обаче е друга. Той иска повторение на сценария от Руско-турската освободителна война, когато влизането на британски кораби в Дарданелите предизвиква сериозно безпокойство сред руснаците. Към края на септември Бисмарк приема английската идея за персонално съединение. Руският цар обаче не е съгласен, заради все по-силната си неприязън към княз Александър I, се придържа към формулата „Съединение без Батенберг“. На 26 септември руският външен министър Николай Гирс тръгва от Копенхаген към Фридрихсруе за среща с Бисмарк. Руският дипломат уведомява германския канцлер, че цар Александър III и руското правителство са против персоналното съединение на Княжество България и Източна Румелия. Причината е свързана най-вече с личността на княз Александър I. На срещата Бисмарк и Гирс се споразумяват да не признават състоялото се Съединение и да работят за свикването на европейска конференция, която да възстанови статуквото в Източна Румелия. Освен това руският външен министър

и германският канцлер обсъждат възможността Александър I да бъде поканен да се изтегли от областта и там да бъде изпратен руски комисар²³.

На 24 октомври по инициатива на Русия и със съгласието на Османската империя е свикана посланическа конференция, която трябва да урегулира настъпилата криза. На второто заседание на комисията на 25 октомври руският представител княз Александър Нелидов се обявява за възстановяване на статуквото, което ще осигури мира и стабилността на Балканите. Позицията му е подкрепена от германския представител Йозеф Мария фон Радовиц²⁴. Преговорите бързо стигат до задънена улица поради противоречията между Великите сили. Тогава Бисмарк предприема поредния си ход с цел да задълбочи англо-руските противоречия. На 30 октомври в разговор с руския посланик в Берлин и негов добър приятел – граф Шувалов, той предлага услугите си да посредничи за постигане на споразумение между Русия и Австро-Унгария по въпроса за влизане на руски войски в България, ако българското правителство откаже да се подчини на решенията на конференцията. Шувалов праща доклад до руският цар с предложението, но среща височайшия отказ²⁵.

И докато преговорите в Цариград продължават без изглед за сериозен пробив, на голямата сцена излизат Сърбия и нейният крал Милан. Веднага след Съединението Сърбия излиза с териториални претенции спрямо България в името на баланса на силите. След като България отказва, сърбите започват да фабрикуват съобщения за български нападения срещу нейната територия. На 2 ноември, като се позовава на несъществуващ пограничен инцидент, Сърбия официално обявява война на България. Австро-Унгария подтиква Сърбия към тази война, докато Бисмарк вижда възможност за допълнително изостряне на англо-руските противоречия и укрепване на приятелството между Германия и Русия.

В началото изглежда, че Сърбия ще постигне лесна победа над младата Българска държава, чиито войски са концентрирани най-вече по южната ѝ граница. Българската войска обаче проявява завиден боен дух и след забележителни победи при Сливница, Гургулят, Драгоман и Цариброд навлиза в сръбската територия. На 12 ноември Германия заедно с Австро-Унгария и Русия, настоява както в София, така и в Белград за прекратяване на кръвопролитните военни действия. На 13 ноември в Българската главна квартира пристига сръбски парламентър, който от името на крал Милан иска прекратяване на бойните действия. България отклонява това искане, като един от мотивите е, че Сърбия продължава да бомбардира Видин²⁶. В крайна сметка – след активната намеса на Великите сили и главно на Австро-Унгария се стига до подписването на примирие в Пирот през декември 1885 г.

Междувременно на зелената маса на дипломатията преговорите продължават. През целия декември на 1885 г. Солзбъри и германският посланик в Лондон Паул фон Хацфелд преговарят за постигане на общо англо-германско становище по Източна Румелия. Преговорите се водят полулегално и постепенно разклащат Съюза на тримата императори²⁷.

В крайна сметка, след консултации между Великите сили, през 1886 г. е подписан Букурещкият мир между България и Сърбия. Той възстановява довоенното статукво между двете държави. На 24 март същата година в Цариград е подписан Топханеският акт между Османската империя и посланиците на Великите сили – Русия, Италия, Австро-Унгария, Франция, Англия и Германия. Според него българският монарх е назначен за генерал-губернатор на Източна Румелия, а територия от около 2000 кв.км в Родопите се отстъпва на Османската империя. Правителството на Петко Каравелов е остро критикувано от опозицията за направените отстъпки, но въпреки всичко с Топханеския акт България успешно завършва своето Съединение и показва на международната общност, че от обект се превръща в субект на международните отношения.

Драматичните моменти за България обаче далеч не са в миналото. Руският цар запазва своята лична антипатия към княз Александър I. Лошото отношение на руския владетел към България личи и в неговата външна политика. Това усилва вътрешната опозиция срещу княза. Най-активни в нея са представителите на оглавяваната от Драган Цанков Прогресивнолиберална партия и тези на Народната партия. Те виждат в приятелството на Русия залог за бъдещото осъществяване на националните идеали на България. Това е и причината да искат абдикацията на Александър I²⁸. Тръгват слухове, че Сърбия отново ще нападне България и този път ще пречупи съпротивата ѝ. Това убеждава част от офицерите да подготвят преврат срещу българския монарх²⁹. Инициатори на преврата са началникът на Военното училище майор Петър Груев, заместник-министърът на войната Анастас Бендерев и офицерите Радко Димитриев и Георги Вазов³⁰. В навечерието на преврата верните на Батенберг войски са изпратени по-далеч от София от Бендерев. Междувременно Груев преговаря с премиера Петко Каравелов, който се съгласява да поиска оставката на монарха, но изключва участието на армията. В нощта на 8 срещу 9 август 1886 година подкрепящите преврата войници обкръжават княжеския дворец, арестуват Александър I и го принуждават да подпише абдикацията си³¹. След това Александър I е отведен в Оряхово и оттам с яхта е изпратен до руското пристанище Рени³². Превратът обаче не е добре организиран и няма достатъчно привърженици. Петко Каравелов отказва да оглави правителството при възникналите условия. Тогава е формиран министерски съвет начело с митрополит Климент Браницки.

На 10 август започва съпротивата срещу преврата, оглавена от председателя на Народното събрание Стефан Стамболов. На следващия ден Стамболов издава прокламация, в която обявява преврата за нелегитимен. Извършителите на преврата изпадат в изолация, вследствие на което е съставен нов министерски съвет начело с Петко Каравелов. Тогава Стамболов кани Александър I, който по това време се намира в Австро-Унгария, да се върне в страната. Това става на 17 август. Виждайки обаче неотстъпчивата позиция на руския цар Александър III, Александър I е принуден да се откаже от българският трон, този път завинаги³³.

Александър I остава в българската история като князът, осъществил Съединението и извоювал победата в Сръбско-българската война. Неговото властване е помрачено от множество сложни политически маневри и комбинации с участието на Великите сили. След повторната му абдикация Бисмарк казва твърде лоши неща за него, намесвайки полската му кръв. Мнението на Железния канцлер, е че Александър I не е добър държавник³⁴. Впоследствие Бисмарк дори вижда опасност за своя канцлерски пост в негово лице. Това е и причината екскнязът да бъде следен от тайната полиция и името му да бъде заличено от ранглистата на германския офицерски корпус³⁵.

Властта в страната е поета от регентски съвет, съставен от Стефан Стамболов, Петко Каравелов и Сава Муткуров. Отношенията между България и Русия вместо да се подобрят, се влошават още повече. След неуспешната мисия в България на генерал-майор барон Каулбарс се стига дори до скъсване на дипломатическите отношения между София и Санкт Петербург.

В международен план през февруари и март 1887 г. е сключено Средиземноморското съглашение между Австро-Унгария, Англия и Италия, като по-късно към него се присъединява и Испания. То цели запазването на статуквото в района на Средиземноморието и Проливите. Съглашението е провокирано от събитията в България, получили името „Българската криза“ в европейските политически среди, а също така и от англо-френските противоречия относно колониите. Споразумението гарантира, че Австро-Унгария ще запази своето господстващо положение в окупираните от нея Босна и Херцеговина. Декларирано е също, че ще се работи за трайното намаляване на руското влияние в България. След допълнителното нарастване на напрежението между Австро-Унгария и Русия са постигнати споразумения между държавите, подписали договора, които предвиждат задействие на австро-унгарските въоръжени сили в Галиция и навлизане на английски бойни кораби в Черно море. За пряк вдъхновител на споразумението се смята Бисмарк. Германия не участва пряко в него, но има силна задкулисна роля. Споразумението е част от сложната система от съюзи на немския канцлер и цели да изолира дипломатически Франция и да съдейства за увеличаване на австро-унгарското влияние на Балканите, без да се стига до директна конфронтация с Русия³⁶. Средиземноморското съглашение е типичен за времето си гъвкав съюз, целящ запазване на статуквото и несъдържащ трайни обвързаности.

През първата половина на 1887 г. започват преговори между Германия и Русия. След Сръбско-българската война и последвалите събития подновяването на Съюза на тримата императори става невъзможно. Тогава се появява идеята за двустранен руско-германски съюз. През януари 1887 г. братята Пьотър и Павел Шувалов разговарят с държавния секретар на външнополитическия отдел на Германия Херберт фон Бисмарк, син на канцлера³⁷. Пьотър Шувалов предлага на Германия пълна свобода на действията в отношение на Франция в замяна на ненамесата на Германия във връзка с овладяването от Русия на Черноморските проливи и възстановяването от нея на контрола над България³⁸.

Тези предложения са приятна изненада за немския канцлер. След кратко прекъсване преговорите са подновени през май 1887 г. Стига се до споразумение. По неговите условия страните са длъжни да запазят неутралитет при война на някоя от тях с която и да е трета велика държава, освен в случай на нападение на Германия срещу Франция или на Русия срещу Австро-Унгария. Към договора се прилага специален протокол, според който Германия се задължава да окаже на Русия дипломатическа поддръжка в случай, че руският цар намери за нужно да „поеме защитата на входа в Черно море“ с цел „запазване на ключа към своята империя“. Освен това Германия се съгласява да не подкрепя връщането на Александър I на българския трон. Подписаният между Берлин и Санкт Петербург договор остава в историята с името Договор за презастраховка³⁹. С дипломатията си, свързана с този договор, Бисмарк употребява България за целите на германската дипломатия.

В политиката си през тези бурни месеци управляващите България се опират главно на Австро-Унгария и Англия и се изправят косвено срещу Франция и Русия. Франция, също както и Русия не признава изборите за Велико народно събрание, като можем да кажем, че това е предизвикано от нарастващия френско-германски антагонизъм. На 11 януари 1887 г. в реч пред Райхстага Бисмарк заявява, че никой не може да каже дали следващата френско-немска война ще избухне след 10 години или след 10 дни⁴⁰. Това изплашва френските политици и ги кара да се солидаризират с Русия, което има косвено отношение към българския въпрос.

Последователно за българския трон в този период са спрегнати имената на Валдемар Датски и княз Мингрели. Първият се ползва с подкрепата на Франция и е известен с омразата си към Германия заради отнемането на Шлезвиг-Холщайн, вторият е подкрепен от Русия. И двете кандидатури обаче пропадат. Друг вариант е връщането на българския престол на Александър Батенберг. Идея, подкрепена от английската дипломатия. В полза на тази кандидатура работи и германският дипломат Фридрих фон Холщайн. Неговата дейност е в коренно противоречие с политиката на Бисмарк, който подкрепя руския кандидат Мингрели. Чрез подставени лица, като професор Лангенбух и хофмаршала Радолински, Холщайн внушава на бившия български княз да се завърне в България и да я обяви за кралство, като обещава, че Германия, страните от Средиземноморското съглашение и Османската империя ще я защитят от евентуална руска окупация⁴¹. До реставрацията на Батенберг обаче така и не се стига.

Тогава на преден план излиза възможността България да бъде оглавена от австрийския аристократ Фердинанд Саксбургготски. Русия се обявява „против“ тази кандидатура и чрез своя министър на външните работи предлага да изпрати в България бившия министър-председател на княжеството и руски генерал Казимир Ернрот, който да управлява България като княжески наместник до избора на нов български княз⁴². Това предложение среща отпора на Бисмарк, който заявява, че не може да провежда проруска политика. Притиснати

от невъзможността да намерят друг кандидат за вакантния престол, българските власти са принудени на 25 юни 1887 година, въпреки нежеланието на Великите сили, да изберат кобургския принц за български владетел. Позицията на Германия по този въпрос е съдържана – немското правителство казва, че няма да предприеме нищо без съгласието на другите Велики сили. Все пак малко след избора на Фердинанд с цел да не допусне излишна конфронтация с Русия Германия изтегля своя дипломатически представител от София и оставя само един временно изпълняващ длъжността агент⁴³.

През следващата година стават все по-силни желанията на българите за независимост. Планира се тя да бъде обявена на 14 август 1889 г. Тогава Турция изработва циркулярна нота до Великите сили, с която иска колективно обсъждане на българския княжески въпрос⁴⁴. Нотата е подкрепена от Германия и Австро-Унгария, но среща противодействието на Русия. До Санкт Петербург също достигат слухове за предстоящо обявяване на българска независимост. В този случай Холщайн отново започва задкулисни действия зад гърба на Бисмарк, заявявайки на барон Артур Айснер Айзенщайн, съветник в посолството на Австро-Унгария в Берлин, че независимостта е „зрял плод, който в скоро време сам ще падне в кошницата“ на българите и че нейното прокламиране не е заплаха за европейския мир, защото Русия не би се решила на военна акция, а протестите на турския султан Абдул Хамид II не биха имали успех⁴⁵. България, обаче все още няма сили да обяви едностранно независимост. Още повече, че в началото на 1890 г. страната е дестабилизирана от опита за преврат на майор Коста Паница.

През 1890 година, след дълго пребиваване на поста на райхсканцлер на Германия, Бисмарк е сменен от император Вилхелм II с пруския пехотен генерал Лео фон Каприви. С това настъпва нова епоха в немската външна политика. Властта на предпазливия във външната си политика след германското обединение Бисмарк остава в миналото. В миналото остават и неговите постоянни опити за изграждане на добри отношения между Берлин и Санкт Петербург. Новата силна фигура в немската вътрешна и външна политика е на младият кайзер Вилхелм II, който поема властта, зареден с големи амбиции. Промяната няма как да не се отрази пряко на германската политика спрямо Балканите и България, в частност. В последната си голяма реч пред Райхстага, две години по-рано, Бисмарк казва че България „съвсем не представлява обект с голямо значение, за да се впусне Европа – от Москва до Пиренеите и от Северно море до Палермо, във война, чиито последствия никой не е в състояние да предвиди“⁴⁶. И това като че ли най-ясно резюмира отношението му към младото княжество. Новият канцлер Каприви е заинтересован от подобряване на отношенията между Германия и Великобритания и за разлика от Бисмарк, не е толкова загрижен за връзките на страната си с Руската империя. Това се вижда и от факта, че отказва да възобнови Договора за презастраховка от 1887 г., чието действие изтича през 1890 г. Каприви разчита и на по-близки отношения между Германия и Австро-Унгария, включително и по въпросите,

касаещи съдбата на Балканския полуостров. Това не е добра новина за Русия, която, от своя страна, се стреми към сближаване с Третата френска република.

При управлението на Каприви е урегулиран митническият въпрос между България и Германия⁴⁷. До 90-те години на XIX век Австро-Унгария има доминираща роля в оръжейните доставки за България. Тогава обаче тя е изпреварена по този показател от играещата все по-силна роля в региона Германия. В България започват да се внасят оръдия „Круп“.

Важна промяна в немската балканска политика след падането от власт на Бисмарк е желанието на кайзер Вилхелм II за подобряване на турско-германските отношения. Това довежда до допълнителни противоречия между Русия и Германия и косвено засяга България. Английски и френски дипломати стигат до предположението, че при разговорите между Абдул Хамид и младия германски кайзер, Вилхелм II се ангажира по-сериозно с българската кауза, казвайки, че приема признаването на княз Фердинанд.

В подобряващата се за България външнополитическа обстановка се стига до разрыв между княз Фердинанд и Стефан Стамболов. Причините са различия, относно външната политика и обвиненията към Стамболов в интимна връзка с жената на военния министър Михаил Савов и нейната сестра. Това кара Стамболов да подаде неколkokратно оставка, която в крайна сметка е приета. С отстраняването на Стамболов княз Фердинанд се стреми да засили властта си в страната и да издейства признание от Русия⁴⁸. Така завършва своя път в управлението хваленият и същевременно мразен от мнозина български политици премиер. Неговата външна политика използва широк набор от инструменти, целящи да утвърдят България и нейния монарх на европейската политическа сцена. На арената на международните отношения Стамболов влиза в остър конфликт с Русия и възлага надеждите си главно на Австро-Унгария, Германия и Англия.

Като министър-председател на България Стефан Стамболов е заменен от Константин Стоилов. През октомври 1896 г. кабинетът „Стоилов“ започва строежа на железопътната линия Саранбей – Пловдив – Нова Загора, която трябва да направи търговията в Южна България независима от Компанията на Източните железници. Това засяга интересите на Дойче банк, която блокира проекта, упражнявайки финансов натиск върху България⁴⁹.

През 1897 европейската политика е разтърсена от нова голяма криза, свързана с поредното гръцко въстание в Крит и последвалата гръцко-турска война в Тесалия. В този важен момент България прави пореден опит да обяви независимост. Моментът има и символично значение, защото тогава се честват 10 години от избирането на Фердинанд Сакскобургготски за княз на българите. Опитите за независимост обаче пропадат след успешния за Османската империя край на войната с Гърция.

През април 1897 г. между Русия и Австро-Унгария е подписано споразумение за съхраняване на статуквото на Балканите. Актът продиктуван от специфичните проблеми, стоящи пред двете Велики сили. Австро-Унгария има

затруднения от вътрешно естество, докато Русия обръща все повече погледа си към Далечния изток. Споразумението е подписано от външните министри на Русия и Австро-Унгария – съответно Михаил Муравъов и Агенор-Мария Голуховски. То отговаря на новата външна политика на Германия в Ориента след падането на Бисмарк от власт. От края на XIX в. Берлин се ангажира пряко с решаването на регионалните проблеми и насочва дипломатическата си дейност към установяване на добри връзки със султана и запазване на империята му. Още в началото на 90-те години на XIX в., като приема, че признаването от страна на Великите сили на княз Фердинанд като легитимен български монарх ще компенсира и удовлетвори българите и ще отслаби напрежението на Балканите, германската дипломация предприема стъпки в тази посока пред европейските държави. През 1896–1897 кайзер Вилхелм II ходатайства в полза на България пред австрийския император Франц-Йосиф⁵⁰. Желанието на Великите сили да запазят статуквото обаче е прекалено силно и това принуждава българския управляващ елит да се откаже от желанието си за независимост предвид опасността от международна изолация.

По същото време събитията в македонските владения на султана стигат до неочаквано изостряне. През септември – ноември 1902 г. в Пиринска Македония избухва Горноджумайското въстание, потушено жестоко от турските власти, което принуждава Русия и Австро-Унгария да наложат на Високата порта т.нар. „пъдарски реформи“. Германия се присъединява към техните усилия, водена от желанието си да запази териториалната цялост на Османската империя⁵¹. Предприетите реформени действия, обаче са палиативни и това принуждава българите от Македония и Тракия да се вдигнат на ново въстание през лятото на 1903 г. – въстание, останало в българската историография с названието Илинденско-Преображенско въстание. Още преди то да започне, Германия съветва Османската империя да предприеме реформи с цел избягване на намесата на Великите сили в нейните вътрешни работи. В този период Берлин обвинява София в подстрекателство на вълненията в Македония и разубеждава османската администрация да сключи споразумение с България⁵².

След потушаването на въстанието с цел умиротворяване на региона, двете Велики сили с най-големи интереси на Балканите – Австро-Унгария и Русия – предлагат Мюрщегската реформена програма за преобразувания в Косово и Македония. В приложението на реформената програма се включват всички Велики сили, с изключение на Германия.

На 18 и 19 септември 1903 г. Австро-Унгария и Германия провеждат спешни консултации по балканските въпроси, притеснени от позицията на Великобритания за незабавни реформи. На обсъждането присъстват император Франц-Йосиф и Голуховски от австро-унгарска страна и Вилхелм II и канцлерът Бернхард Бюлов от германска страна. Позицията на Голуховски е да се запази статуквото на Балканите, доколкото това е възможно, както и Източният въпрос да се решава на етапи. Желанието на Голуховски е да се запази султанската власт в Македония и Одринско – нещо, което не се приема от Русия.

На срещата Германия и Австро-Унгария стигат до единодушното мнение, че не трябва да се дава автономия на Македония, защото това може да доведе до обединението ѝ с България, което ще наруши равновесието на силите на Балканския полуостров⁵³.

Предвижданияте от Великите сили преобразувания отново са недостатъчни, за да задоволят българските претенции. В края на 1903 г. започват преговори между България и Османската империя, активна посредническа роля в тях играе Германия, която се стреми да запази мира на Балканите. Страхувайки се от разрастването на британското влияние, Бюлов предлага на княз Фердинанд откриване на българско дипломатическо представителство в Берлин в случай на успешно споразумение между България и Османската империя⁵⁴. България склонява да приеме германските искания. На 8 април 1904 г. между България и Османската империя е подписано споразумение и малко по-късно София назначава свой дипломатически представител в Берлин⁵⁵. В края на 1904 г. княз Фердинанд посещава кайзер Вилхелм II. Добрите отношения между двете държави пораждат слухове, че България може да обяви независимост с германска помощ⁵⁶.

С течение на времето въпросът за българската независимост от Османската империя става все по-актуален и все по-често се обсъжда в европейските дипломатически среди. За никого не е тайна, че българският княз мечтае да се увенчае с царска корона. Не може да се отрече обаче, че той не бърза с осъществяването на лелеяната си цел и търпеливо изчаква подходящия за това момент. На 29 януари 1908 г. Фердинанд назначава за министър-председател на княжеството лидера на Демократическата партия Александър Малинов. Основните цели пред новоназначения министър-председател са решаването на Македонския въпрос и обявяването на независимост⁵⁷.

В началото на 1908 г. градусът на балканското напрежение значително се повишава. На фокус са железопътният въпрос и съдбата на Македония. През 1908 г. българският княз Фердинанд се жени за немската принцеса Елеонора-Каролина-Гаспарина-Луиза, принцеса Ройс цу Кьостриц, останала в българската историография под името Елеонора Българска. Акт, който допълнително укрепва българо-германските връзки. Фердинанд развива пред германския кайзер тезата, че животът му е заплашен от руски агенти. Вилхелм II обаче не му обръща сериозно внимание, смятайки, че по този начин българският владетел иска да получи бляскав прием. Освен това кайзерът е на мнение, че българските териториални аспирации са по-опасни за Централните сили от сръбските. Според него българите заплашват Истанбул, столицата на Османската империя, която е основен съюзник на Германия в Ориента. България в този момент е смятана за руски авангард в борбата за влияние в района на Проливите. Според императора трябва да се поддържа курс на сближаване между Гърция, Сърбия и Османската империя за сметка на България⁵⁸. Становище, с което Австро-Унгария не е съгласна. Тогава германският канцлер Бюлов търси компромис между двете съюзнички, свързан с независимостта на България.

В този период Италия предявява претенции към османските провинции Триполитания и Киренаика, част от днешна Либия. Италианските претенции срещат отпор от Германия и Турция и заедно с отдавнашния Македонски въпрос са повод за нови консултации между Великите сили. Издигат се предложения за реформи в Македония по модела на реформите, извършени на остров Крит. Говори се за генерален инспектор, финансова комисия, съдебна реформа, селска стража, увеличаване на жандармерията и други. Предложенията са дело преди всичко на Русия и Англия, които през 1907 г. постигат разграничение на сферите на влияние в Средна Азия и подобряват значително отношенията си. Англия настоява двете централни империи да подкрепят нейните искания за реформи, но среща отказа на Виена и Берлин, които подкрепят своята съюзничка Турция⁵⁹.

С цел да се осуетят планове на Великите сили относно реформите в Македония, както и по ред други причини група османски офицери с младотурски разбирания решават да вземат нещата в свои ръце и да извършат преврат, възстановявайки суспендираната конституция от 1876 г. Превратът се оказва успешен, което променя сериозно политическата атмосфера в Европейския Югоизток. Новото управление не се радва на подкрепа от страна на Централните сили. Известни са близките отношения между германския кайзер и султан Абдул Хамид II, който губи голяма част от пълномощията си⁶⁰.

В края на август 1908 г. българският дипломатически представител в Цариград Иван Гешов е демонстративно пренебрегнат при отбелязването на рождения ден на султана. В същото време вниманието на Великите сили е приковано от френско-германските противоречия в Мароко, а Австро-Унгария се готви да анексира Босна и Херцеговина. Тогава по железопътните линии Мустафа паша – Белово и Търново – Сеймен – Ямбол започва стачка. Премиерът Александър Малинов се възползва от ситуацията и конфискува линиите. Всичко това крайно изостря българо-турските отношения⁶¹. Върху българското правителство е упражнен натиск да върне на своя съюзерен линиите. На 16 септември българското правителство решава да обяви едностранно независимост, без да постигне договореност с Османската империя и без да съгласува намеренията си с Великите сили – гаранتي на Берлинския договор⁶². При тези обстоятелства българското правителство и княз Фердинанд получават от страна на Русия и Австро-Унгария съвет да водят по-умерена политика по въпроса за независимостта на страната⁶³.

Решението на Австро-Унгария да анексира Босна и Херцеговина, както и желанието на България да отхвърли османския съюзеренитет е хладно прието от кайзер Вилхелм II. Според германския монарх по този начин се поставят под съмнение неговите дългогодишни опити да спечели турското приятелство. Вилхелм II смята, че руското влияние в България е прекалено силно и е редно Германия да подкрепя старата си съюзничка Румъния, както и Гърция, Османската империя и дори Сърбия. Австро-Унгария не е съгласна с това и опитва

да привлече България в своите антисръбски комбинации. Малко по-различна е позицията на германския канцлер Бюлов. Той предлага Германия да поеме защитата на австрийската анексия и да признае българската независимост⁶⁴. На 5 септември 1908 г., в Берхтесгаден Бюлов споделя пред австро-унгарския държавен секретар Фон Шоен, че за разгромяването на Сърбия ще разчита на България, на която ще се предостави сръбска територия⁶⁵. Притиснат между Вилхелм II, който заема протурска позиция, и пробългарската позиция на Ерентал, канцлерът Бюлов остава пасивен и не излиза с никаква конкретна инициатива по дипломатическия спор на Балканите. Тази съдържаност в германската политика към България е подложена на критика в Княжеството и на фона на симпатиите на останалите Сили, както и на тона в австрийската преса, е оценена в София като протурска⁶⁶.

На 5 октомври (22 септември по стар стил) 1908 г. България обявява своята независимост. Това става тържествено в църквата „Свети Четиридесет мъченици“ в Търново. След това княз Фердинанд приема титлата *цар*. На следващия ден Австро-Унгария обявява анексията на Босна и Херцеговина. В този период Бюлов се опитва да държи Вилхелм II настрана от актуалната информация за събитията. По отношение на австро-унгарската анексия канцлерът успява да убеди кайзера да признае свършения факт. Нуждата от силен партньор на Балканите кара Бюлов да подкрепя Австро-Унгария. Въпросът за българската независимост обаче е по-деликатен по споменати вече причини⁶⁷.

В сложните дипломатически преговори, последвали новата криза на Балканите, Германия настоява, че като предварително условие за признаване на независимостта на България трябва да бъде уреден спорът за Източните железници. Тя препоръчва посредничество и двустранни преговори. Берлин и София са обединени от нежеланието си да се свиква нова европейска конференция на държавите, подписали Берлинския договор, която да реши въпроса. Бюлов се опитва да въздейства както на България, така и на Османската империя за постигане на компромис и за преки двустранни преговори. В планове си Бюлов се опитва да подкрепи австро-унгарската идея за подобряване на отношенията с България, притеснен както от враждебността на Сърбия, така и от достигналите до него слухове за подготвян от Антантата, и най-вече от Русия, балкански съюз, насочен срещу Централните сили⁶⁸.

През октомври 1908 г. политическата визия за Балканите на Вилхелм II търпи еволюция. На 16 октомври кайзерът разговаря с австро-унгарския дипломат Александър, граф Фон Хойош, и потвърждава, че е съгласен с воденето на активна антисръбска политика от страна на България и Австро-Унгария. Външният министър на Австро-Унгария Ерентал информира германския кайзер, че при локална война между Австро-Унгария и Сърбия благосклонният български неутралитет може да бъде спечелен срещу обещанието София да получи град Пирот⁶⁹. В края на 1908 и в началото на 1909 г. Бюлов препоръчва на Ерентал по-тясно обвързване с България, а Вилхелм II уверява тогавашния

австро-унгарски посланик в Санкт Петербург, че опитите България да бъде привлечена към Централните сили са превъзходни⁷⁰.

Следвайки съветите на заинтересованите европейски кръгове, Османската империя иска финансова компенсация за българската независимост. Стига се до ескалиране на напрежението между София и Цариград. Бюлов не е толкова обезпокоен от възможността за създаване на балкански съюз на анти-хабсбургска основа, колкото от силната антиавстрийска пропаганда в Европа. Той намира общ език с Ерентал относно опитите за привличане на България към Централните сили.

След месеци на ожесточени дипломатически дискусии се стига до споразумение относно независимостта на България. Българо-турските спорове са уредени с помощта на Русия. Санкт Петербург опрощава част от османските задължения от Руско-турската война (1877–1878). В замяна Османската империя се отказва от всякакви финансови претенции към България, а българската страна се задължава да изплати 82 млн. златни франка на Русия в срок от 75 години. Подписани са българо-руски, българо-турски и руско-турски протокол⁷¹. По този начин България окончателно заема своето място сред независимите държави на европейския континент.

В периода от Освобождението до Независимостта на България българо-германските отношения са белязани от много превратности. Те са многостранни и тяхното изучаване дава благодатна почва за редица анализи. Трансформациите на европейската политика влияят сериозно на двете държави и те многократно променят своите роли. Връзките между София и Берлин в този период подготвят почва за сериозно бъдещо сътрудничество.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ **Спиридонов, В.** България между васалитет и независимост. Опити за обявяване на независимост и отношението на Великите сили към българския национален въпрос 1878–1908. – Епохи (2008), том 16, брой 1, с. 7.

² **Косев, К.** Бисмарк, Източният въпрос и българското освобождение 1856–1878 г. Наука и изкуство, София, 1978, с. 400.

³ **Христов, Хр.** Освобождението на България и политиката на западните държави 1876–1878. София, 1968, с. 168 – цит. по **Косев, К.**, с. 421.

⁴ **Косев, К.** с. 421.

⁵ Пак там, с. 426.

⁶ **РААА–Bonn**, *Bulgaria* 20. Bd. 8 – цит. по **Косев, К.**, с. 438.

⁷ **Konigslow, J.** *Ferdinand von Bulgarien. – Südosteuropäische Arbeiten*, Bd. 69, München, 1970, S. 23 – цит. по **Косев, К.**, с. 438.

⁸ **Косев, К.**, с. 440.

⁹ Пак там, с. 442.

¹⁰ Пак там, с. 441.

¹¹ Пак там, с. 443.

- ¹² Пак там, с. 444.
- ¹³ **Стоилов, К.** Дневник. Част I. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 1996, с. 211.
- ¹⁴ **Спиридонов, В.** Бисмарк и българският династичен въпрос 1879–1886 г. – Епохи, 1996, Кн. 3, с. 65–82
- ¹⁵ **Димитров, И.** Князът, конституцията и народът. Изд. „Отечествен фронт“. С., 1972.
- ¹⁶ **Радев, С.** Строителите на съвременна България. Том 1, Изд. „Български писател“, С., 1990, с. 264–265.
- ¹⁷ **Спиридонов, В.** Бисмарк и българският династичен въпрос ..., с.74.
- ¹⁸ Пак там, с. 75.
- ¹⁹ **Русско-германские отношения. Секретные документы.** Москва: Централ-рхива РСФСР, 1922, с. 129–135.
- ²⁰ **Стателова, Е., Пантев, А.** Съединението на Княжество България и Източна Румелия 1885 година.София: Просвета, 1995, с. 95.
- ²¹ Пак там, с. 98.
- ²² **Стателова, Е., Попов, Р., Танкова, В.** История на българската дипломация 1879–1913 г. София: Отворено общество, 1994, с. 49.
- ²³ Пак там, с. 62. По въпроса за отношението на Бисмарк към Съединението вж. **Спиридонов, В.** Съединението на България във външнополитическата стратегия на Ото фон Бисмарк. – В: Дриновський збірник. Т. 1. Харків–Софія, 2007, с. 128–137.
- ²⁴ **Стателова, Е., Пантев, А.** с. 121.
- ²⁵ Пак там, с. 124.
- ²⁶ Пак там, с. 151.
- ²⁷ Пак там, с. 161.
- ²⁸ **Радев, С.** Строителите на съвременна България. Том 1..., с. 716.
- ²⁹ Пак там, с 740.
- ³⁰ Пак там, с. 736.
- ³¹ Пак там, с. 768.
- ³² **Вълканов, В.** Морска история на България. София:Албатрос, 2000, с. 102.
- ³³ **Радев, С.** Строителите на съвременна България. Том II , София:Български писател, 1990, с. 182.
- ³⁴ **Parvey, I.** Ein Kind, das nervt. Bulgarien in der Politik Bismarcks 1878–1887. – In: Arenhövel, M., Razbojnikova-Frateva, M. Hans-Gerd Winte, H-W. (Hrsg.) Kulturtransfer und Kulturkonflikt. Dresden, 2010, 123–140 – цит. по **Златарски, В.** Между „Заплаха“ и „Герой“: Княз Александър I Български и Германия. – Епохи (2022). Том 30, бр. 2 с. 285.
- ³⁵ **Златарски, В.** с. 285.
- ³⁶ **Пантев, А., Мишев, Р.** Австро-германско сътрудничество по „Българския въпрос“ (1887–1890). – В: Българо-германски отношения и връзки. Том III. София: Издателство на БАН, 1981, с. 126–127, 131–132.
- ³⁷ **История дипломатии.** Т II. Москва: Госполитиздат, 1963, с. 248.
- ³⁸ Пак там, с. 249.
- ³⁹ Пак там, с. 248.

⁴⁰ **Дамянов, С.** България във френската политика 1878–1918. София: Наука и изкуство, 1985, с. 138.

⁴¹ **Спиридонов, В.** България между васалитет и независимост. Опити за обявяване на независимост., с. 13.

⁴² **Стателова, Е., Попов, Р., Танкова, В.,** с. 121.

⁴³ **Дамянов, С.,** с. 142.

⁴⁴ **Лалков, М.** България в балканската политика на Австро-Унгария 1878–1903, София: УИ „Св. Климент Охридски”, 1993, с. 373.

⁴⁵ **Спиридонов, В.** България между васалитет и независимост. Опити за обявяване на независимост., с. 15.

⁴⁶ **Гърдев, Б.** За цар Фердинанд I Саксбургготски – 150 години след рождението му. – Литернет 14.02.2011, № 2 (135).

⁴⁷ **Спиридонов, В.** България между васалитет и независимост. Берлинският договор и усилията на Княжество България за суверенно третиране (1878–1908). – Епохи (2007), том 15, бр.2, с. 9.

⁴⁸ **Марков, Г.** Покушения, насилие и политика в България 1878 – 1947. София: Военно издателство, 2003, с. 54–58.

⁴⁹ **Тодорова, Ц., Иванов, М., Вачков, Д.** История на външния държавен дълг на България 1876–1990. Първа част. София:Българска народна банка, 2009, с. 59–62.

⁵⁰ **Спиридонов, В.** България между васалитет и независимост. Опити за обявяване на независимост., с. 20.

⁵¹ **Мишев, Р.** България във външната политика на Австро-Унгария 1898–1912 г. София: УИ „Св. Климент Охридски”, 2004, с. 80.

⁵² **Спиридонов, В.** България между васалитет и независимост. Опити за обявяване на независимост., с. 22.

⁵³ **Мишев, Р.** България във външната политика на Австро-Унгария 1898–1912 г. УИ „Св. Климент Охридски, С., 2004, с. 104.

⁵⁴ **Спиридонов, В.** България между васалитет и независимост. Опити за обявяване на независимост., с. 23.

⁵⁵ **Попов, Р.** Германия и българотурските отношения (1902–1904). – В: Великите сили и балканските взаимоотношения в края на XIX и началото на XX век. С., 1982, с. 253.

⁵⁶ **Спиридонов, В.** България между васалитет и независимост. Опити за обявяване на независимост., с. 23.

⁵⁷ Пак там, с. 28.

⁵⁸ Пак там, с. 34.

⁵⁹ **Мишев, Р.** с. 219.

⁶⁰ **Spiridonov, V.** Die jungtuerkische Revolution und die Balkanpolitik der Grossmaechte (Juli-September 1908). – В: България и българите в Европа. Юбилейна научна конференция на съюза на учените в България, клон В. Търново, 17 октомври 2009 г. В. Търново. Ред. П. Петков. Велико Търново: Фабер, 2010, с. 89–99.

⁶¹ **Спиридонов, В.** Окупацията на източнорумелийските отсечки на Източната железница и политиката на Великите сили. – В: България, българите и Европа – мит, история, съвремие. Т. 4: Доклади от международна конференция в памет на проф. дин

Йордан Андреев „България, земя на блажени...“, В. Търново, 29–31 октомври 2009 г. Ред. И. Лазров. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2011, с. 572–573.

⁶² **Стателова, Е., Грънчаров, С.** История на нова България 1878–1944. Том 3. ИК „Анубис“, С., 1999, с. 221.

⁶³ **Спиридонов, В.** Русия и въпросът за независимостта на България през лятото на 1908 г. – В: Международна интернет конференция „Славянските етноси, езици и култури в съвременния свят“. По случай 10-годишнината от подписването на договора за сътрудничество между Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ и Башкирския държавен университет, гр. Уфа. Ред. С. Буров. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2013, с. 91–94.

⁶⁴ **Мишев, Р.** с. 238.

⁶⁵ **Спиридонов, В.** Кайзер срещу канцлер. Сблъсъкът Вилхелм II – Бюлов по въпроса за независимостта на България 1908 г. – Известия на Института за исторически изследвания. Том XXXVIII: Изучаването на световната история и българската историческа наука. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2022. с. 369.

⁶⁶ Пак там, с. 369.

⁶⁷ **Мишев, Р.** с. 239.

⁶⁸ Пак там, с. 241.

⁶⁹ Пак там, с. 246.

⁷⁰ Пак там, с. 246. По въпроса за признаване на независимостта на България и позицията на Германия подробно в **Spiridonov, V.** Die bulgarische Unabhaengigkeitserklaerung und die deutsche Haltung (1908–1909). V. Tarnovo: „BI-Verlag“, 1998.

⁷¹ **Тодорова, Ц., Иванов, М., Вачков, Д.** с. 118.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Вълканов, В. Морска история на България. София: „Албатрос“, 2000. [Valkanov, V. Morska istoriya na Balgaria. Sofia: Albatros, 2000.]

Гърдев, Б. За цар Фердинанд I Саксбургготски – 150 години след рождението му. – Литернет 14.02.2011, № 2 (135). [Gardev, B. Za tsar Ferdinand I Saksburggotski – 150 godini sled rozhdenieto mu. – Liternet 14.02.2011, № 2 (135).]

Дамянов, С. България във френската политика 1878–1918. София: Наука и изкуство, 1985. [Damyanov, S. Balgaria vav frenskata politika 1878–1918. Sofia: Nauka i izkustvo, 1985.]

Димитров, И. Князът, конституцията и народът. София: Отечествен фронт, 1972. [Dimitrov, I. Knyazat, konstitutsiata i narodat. Sofia: Otechestven front, 1972.]

Златарски, В. Между „Заплаха“ и „Герой“: Княз Александър I Български и Германия. – Епохи (2022). Том 30, бр. 2. [Zlatarski, V. Mezhdru „Zaplaha“ i „Geroy“: Knyaz Aleksandar I Balgarski i Germania. – Epohi (2022). Tom 30, br. 2.]

История дипломатии. Т II. Москва: Госполитиздат, 1963. [Istoria diplomatii. T II. Moskva: Gospolitizdat, 1963.]

Косев, К. Бисмарк, Източният въпрос и българското освобождение 1856–1878 г. София: Наука и изкуство, 1978. [Kosev, K. Bismark, Iztochniat vapros i balgarskoto osvobozhdenie 1856–1878 g. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.]

Лалков, М. България в балканската политика на Австро-Унгария 1878–1903. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993. [Lalkov, M. *Bulgaria v balkanskata politika na Avstro-Ungaria 1878–1903*, Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1993.]

Марков, Г. Покушения, насилие и политика в България 1878–1947. София: Военно издателство, 2003. [Markov, G. *Pokushenia, nasilie i politika v Bulgaria 1878–1947*. Sofia: Voenno izdatelstvo, 2003.]

Мишев, Р. България във външната политика на Австро-Унгария 1898–1912 г. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004. [Mishev, R. *Bulgaria vav vanshnata politika na Avstro-Ungariya 1898–1912 g.* Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2004.]

Пантев, А., Мишев, Р. Австро-германско сътрудничество по „Българския въпрос“ (1887–1890). – В: Българо-германски отношения и връзки. Том III. София: Издателство на БАН, С., 1981. [Pantev, A., Mishev, R. *Avstro-germansko satrudnichestvo po „Balgarskia vapros“ (1887–1890)*. – V: *Balgaro-germanski otnosheniya i vrazki. Tom III*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1981.]

Попов, Р. Германия и българотурските отношения (1902–1904). – В: Великите сили и балканските взаимоотношения в края на XIX и началото на XX век. София, 1982. [Popov, R. *Germania i balgaroturskite otnoshenia (1902–1904)*. – V: *Velikite sili i balkanskite vzaimootnoshenia v kraia na XIX i nachaloto na XX vek*. Sofia, 1982.]

Радев, С. Строителите на съвременна България. Том I, София: Български писател, 1990. [Radev, S. *Stroitelite na savremenna Bulgaria. Tom 1*, Sofia: Izd. „Balgarski pisatel“, 1990.]

Радев, С. Строителите на съвременна България. Том II, София: Български писател, 1990. [Radev, S. *Stroitelite na savremenna Bulgaria. Tom II*, Sofia: Balgarski pisatel, 1990.]

Русско-германские отношения. Секретные документы. Изд. Централна архива РСФСР, Москва: 1922. [Russko-germanskie otnoshenia. Sekretne dokument. Izd. Tsentralnaya RSFSR, Moskva, 1922.]

Спирidonov, В. Кайзер срещу канцлер. Сблъсъкът Вилхелм II – Бюлов по въпроса за независимостта на България 1908 г. – Известия на Института за исторически изследвания. Том XXXVIII: Изучаването на световната история и българската историческа наука. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2022. [Spiridonov, V. *Kayzer sreshtu kantsler. Sblasakat Vilhelm II – Byulov po vaprosa za nezavisimostta na Bulgaria 1908 g.* – *Izvestia na Instituta za istoricheski izsledvania. Tom XXXVIII: Izuchavaneto na svetovната istoria i balgarskata istoricheska nauka*. Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, S., 2022.]

Спирidonov, В. Русия и въпросът за независимостта на България през лятото на 1908 г. – В: Международна интернет конференция „Славянските етноси, езици и култури в съвременния свят“. По случай 10-годишнината от подписването на договора за сътрудничество между Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ и Башкирския държавен университет, гр. Уфа. Ред. С. Буров. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2013. [Spiridonov, V. *Rusia i vaprosat za nezavisimostta na Bulgaria prez lyatoto na 1908 g.* – V: *Mezhdunarodna internet konferentsia „Slavyanskite etnosi, ezitsi i kulturi v savremenniya svyat“*. Po sluchay 10-godishninata ot podpisvaneto na dogovora za satrudnichestvo mezhdu Velikotarnovskia universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ i Bashkirskia darzhaven universitet, gr. Ufa. Red. S. Burov. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2013.]

Спиридонов, В. Окупацията на източнорумелийските отсечки на Източната железница и политиката на Великите сили. – В: България, българите и Европа – мит, история, съвремие. Т. 4: Доклади от международна конференция в памет на проф. дин Йордан Андреев „България, земя на блажени...“, В. Търново, 29–31 октомври 2009 г. Ред. И. Лазаров. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2011. [Spiridonov, V. Okupatsiyata na iztochnorumeliyskite otsechki na Iztochnata zheleznitsa i politikata na Velikite sili. – V: Balgariya, balgarite i Evropa – mit, istoria, savremie. T. 4: Dokladi ot mezhduнародna konferentsia v pamet na prof. din Yordan Andreev “Balgaria, zemya na blazheni...”, V. Tarnovo, 29–31 oktomvri 2009 g. Red. I. Lazarov. V. Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2011.]

Спиридонов, В. България между васалитет и независимост. Опити за обявяване на независимост и отношението на Великите сили към българския национален въпрос 1878–1908. – Епохи (2008), том 16, брой 1. [Spiridonov, V. Balgariya mezhdu vasalitet i nezavisimost. Opiti za obyavyavane na nezavisimost i otnoshenieto na Velikite sili kam balgarskiya natsionalen vapros 1878–1908. – Epohi (2008), tom 16, broj 1.]

Спиридонов, В. България между васалитет и независимост. Берлинският договор и усилията на Княжество България за суверенно третиране (1878–1908). – Епохи (2007), том 15, бр. 2. [Spiridonov, V. Balgaria mezhdu vasalitet i nezavisimost. Berlinskiy dogovor i usiliata na Knyazhestvo Balgaria za suverenno tretirane (1878–1908). – Epohi (2007), tom 15, br.2.]

Спиридонов, В. Съединението на България във външнополитическата стратегия на Ото фон Бисмарк. – В: Дриновський збірник. Т. 1. Харків–Софія, 2007. [Spiridonov, V. Saedinenieto na Balgariya vav vanshnopoliticheskata strategiya na Oto fon Bismark. – V: Drinovsykiy zbirnik. T. 1. Harkiv–Sofia, 2007.]

Спиридонов, В. Бисмарк и българският династичен въпрос 1879–1886 г. – Епохи, 1996, Кн. 3. [Spiridonov, V. Bismark i balgarskiyat dinastichen vapros 1879–1886 g. – Epohi, 1996, Kn. 3.]

Spiridonov, V. Die jungtuerkische Revolution und die Balkanpolitik der Grossmaechte (Juli–September 1908). – В: България и българите в Европа. Юбилейна научна конференция на съюза на учените в България, клон В. Търново, 17 октомври 2009 г. В. Търново. Ред. П. Петков. Велико Търново: Фабер, 2010. [Spiridonov, V. Die jungtuerkische Revolution und die Balkanpolitik der Grossmaechte (Juli–September 1908). – V: Balgaria i balgarite v Evropa. Yubileyna nauchna konferentsia na sayuza na uchenite v Balgaria, klon V. Tarnovo, 17 oktomvri 2009 g. V. Tarnovo. Red. P. Petkov. Veliko Tarnovo: Faber, 2010.]

Стателова, Е., Пантев, А. Съединението на Княжество България и Източна Румелия 1885 година. София: Просвета, 1995. [Statelova, E., Pantev, A. Saedinenieto na Knyazhestvo Balgaria i Iztochna Rumelia 1885 godina. Sofia: Prosveta, 1995.]

Стателова, Е., С. Грънчаров. История на нова България 1878–1944. Том 3. София: ИК „Анубис“, 1999. [Statelova, E., S. Grancharov. Istoria na nova Balgaria 1878–1944. Tom 3. Sofia: IK „Anubis“, 1999.]

Стателова, Е., Попов, Р., Танкова, В. История на българската дипломация 1879–1913 г. София: Отворено общество, 1994. [Statelova, E., Popov, R., Tankova, V. Istoriya na balgarskata diplomatsiya 1879–1913 g. Sofia: Otvoreno obshtestvo, 1994.]

Стоилов, К. Дневник. Част I. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1996. [Stoilov, K. Dnevnik. Chast I. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1996.]

Тодорова, Ц., Иванов, М., Вачков, Д. История на външния държавен дълг на България 1878–1990. Първа част. София: Българска народна банка, 2009. [**Todorova, Ts., Ivanov, M., Vachkov, D.** Istoria na vanshnia darzhaven dalg na Balcaria 1878–1990. Parva chast. Sofia: Balcarska narodna banka, 2009.]

Христов, Хр. Освобождението на България и политиката на западните държави 1876–1878. София, 1968. [Hristov, Hr. Osvobozhdenieto na Balcariya i politikata na zapadnite darzhavi 1876–1878. Sofia, 1968.]

Konigslow, J. Ferdinand von Bulgarien. – Sudosteupäische Arbeiten, Bd. 69, München, 1970.

Parvev, I. Ein Kind, das nervt. Bulgarien in der Politik Bismarcks 1878–1887. – In: Arenhövel, M., Razbojnikova-Frateva, M. Hans-Gerd Winte, H-W. (Hrsg.) Kulturtransfer und Kulturkonflikt. Dresden, 2010.

Spiridonov, V. Die bulgarische Unabhængigkeitserklaerung und die deutsche Haltung (1908–1909). V. Tarnovo: „BI-Verlag“, 1998.